

E PLURIBUS UNUM

Religie is terug van weg geweest.

Studies over de erkenning en de financiering van religies en levensbeschouwingen, publicaties waarin wordt onderzocht welke organisaties zich nu wel mogen beroepen op het statuut van tendensondernemingen, vragen m.b.t. de redelijke aanpassing, het dragen van religieuze symbolen, het verkrijgen van uitzonderingen op Belgische en Europese wetgeving die stellen dat dieren bedwelmend moeten worden voor het slachten ... Het onttoverde Westen herontdekte enkele jaren gelden religie als discussieonderwerp. Een vluchtige inventarisatie – op het internet - van artikels en boeken toont aan hoezeer religie “a hot topic” is.

Het waarom van deze fascinatie is nog steeds voer voor discussie. De ondertussen 83 jarige filosoof Habermas, nooit verlegen om een spraak makende quote, betoogde eind juli van dit jaar, n.a.v. een debat van de Siemens Stiftung dat, na de ondergang van het Marxisme en de val van de Berlijnse muur, religie, geloven herontdekt werd als strijdmiddel tegen de verwilderde economie, tegen een “globalisierten Kapitalismus, der sich gegen politische Einfluss immer weiter verselbständigt”. Benieuwd wat Carl Brendel, auteur van “Het verraad van links” en “De Onzichtbare Ayatollah” hiervan vindt. Ooit gold religiekritiek immers als ‘links’. Dit even terzijde.

Het is niet de eerste keer dat Habermas, die zichzelf als niet vroom omschrijft, religie naar voor schuift. Eerder had hij religie in de publieke sfeer een rol toebedeeld die sterk bekritiseerd werd. Het primaat van de seculiere rede maakte volgens hem plaats voor een post - seculier tijdperk, een “post – seculiere samenleving”. Het seculiere model heeft, in deze benadering, afgedaan. Dat dit model net de garant voor godsdienstvrijheid, vrijheid van denken en kritiek is, ziet men hierbij duidelijk over het hoofd.

De “vrijheid” van godsdienst en de “neutraliteit” van de Overheid vinden hun wortels in het wegvallen van de politiek-religieuze eenheid van de middeleeuwen - veroorzaakt door de Reformatie en Contra - reformatie en de hieruit voortvloeiende godsdienstburgeroorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw. Een ontwikkeling die ideeënhistorisch zijn neerslag vond in diverse filosofische geschriften in de 17de en 18de eeuw. De talrijke conflicten hadden aangetoond dat er immers geen constructie mogelijk was waarin alle revindicaties op dezelfde wijze gelding konden krijgen. Met het ontstaan van de natiestaten werd de scheiding tussen kerk en staat een feit (al blijken er diverse modellen te bestaan), en in de jaren zestig van de vorige eeuw werd de moderne, seculiere samenleving de leidcultuur. Een neutrale overheid, actieve deelname van de burgers aan beslissingsprocessen en een pakket voor iedereen zonder onderscheid geldende grondrechten werden als ideaal naar voor geschoven.

Een seculier vocabularium

Schoo, politiek columnist van de Volkskrant, onderlijnde dit heel duidelijk toen hij stelde dat de beginselen van de moderne (rechts)staat onder meer een inclusief burgerschap en natiebesef mogelijk maakten, waarin religieuze of lokale loyaliteiten geen allesoverheersende rol meer konden spelen.

Religies werden gedwongen afstand te doen van hun monopoliepositie, zij dienden zich, zoals rechtsfilosoof Piret het formuleerde, in te stellen op het monopolie van de wetenschappen en zich neer te leggen bij de legitimiteit van een democratische rechtstaat. Een rechtstaat waarin collectief bindende beslissingen gegrondvest worden op een profane en niet op theocratische overwegingen.

John Rawls, die aandacht had voor de vraag hoe een democratie met levensbeschouwelijk pluralisme diende om te gaan, vatte dit heel goed samen door te stellen dat in elk wetgevend debat gelovigen gebruik moeten leren maken van een seculier vocabularium.

Enkele decennia geleden nog had men dus de indruk, de overtuiging, dat de invloed van religieuze systemen en erbij horende instellingen “passé” was. De indruk overheerste dat, zeker in Europa, de macht van godsdiensten als maatschappijordenende macht, tanende was. De religieuze praktijk (kerkbezoek, rituelen...) in vele Europese landen was dalende. Europa seculariseerde langzaam meer en meer en de levensbeschouwelijk conflicten leken (ook in België) definitief tot het verleden te behoren. Het terugdringen van de religies binnen de “private” sfeer stabiliseerde en bracht (letterlijk) rust.

Binnen Europa zijn echter, zeker sinds het eind van de vorige eeuw, belangrijke culturele verschuivingenvast te stellen. Van een Europees - christelijke eenheid was dan misschien niet veel meer te merken. De toetreding van nieuwe lidstaten en de instroom van immigranten zorgen echter ook voor een toenemende religiositeit en vooral voor religieuze diversiteit en erbij horende revindicaties. Europa is niet enkel multicultureel, doch meer dan dat, multireligieus. In de marge moet worden opgemerkt dat niet enkel het aantal denominaties stijgende is, maar dat evenzeer het aantal “fracties” binnen eenzelfde denominatie niet onaardig is. Er zijn diverse strekkingen binnen het protestantisme (Anabaptisme, Baptisme, Calvinisme, Evangelicalisme, Methodisme, Vrijzinnig - protestantisme, Pinksterbeweging ...) net zoals binnen de islam (de sjiieten en de soennieten, soefischolen, alevitisme...).

Het beginsel van vrijheid van godsdienst (mag godsdienst doorwerken in het publieke domein), het principe van gelijke behandeling (is het subsidiëren van religieuze organisaties niet discriminerend ten aanzien van niet - religieuze organisaties) of het neutraliteitsbeginsel (moet men minoriteiten extra steunen) voeden het debat.

Dit debat woedt al geruime tijd in diverse West – Europese landen. Hoe kan, mag, moet de Franse staat omgaan met nieuwe maatschappelijke uitdagingen. Hoe de “laïcité” behouden. Deze vragen vormden het voorwerp van het (in België vrij discreet besproken, lauwtjes onthaald en bizar genoeg tot een hoofddoekendebat gereduceerd) gevoerde onderzoek door de “Commission de réflexion sur l’application du principe de la laïcité dans la République” (de zogeheten Commission Stasi) en het door hen naar buiten gebrachte “Rapport au Président de la République” van 11 december 2003. Deze “commission” was zéér evenwichtig en zéér deskundig samengesteld: Arkoun, Debray, Kepel en Touraine maakten er deel van uit.

Enige tijd geleden laaide het debat andermaal hoog op in Nederland. Bood de Nederlandse overheid, zo werd opgemerkt, ook geen steun bij de bouw of het herstel van moskeeën in Uruzgan en werden ook in Nederland geen synagogen met overheidssteun gebouwd. En de Nederlandse Overheid kan dan wel, op

grond van de scheiding van kerk en Staat, besluiten om zich afzijdig te houden van islamitische organisaties, dit wil echter niet zeggen dat bijvoorbeeld Marokko of Turkije zich afzijdig houden van islamitische groeperingen in Nederland. Transponeert u dit gerust naar België.

Een nieuw politiek elan

EU - waarnemers merken op dat de politieke invloed van religies groeiende is, het secularisme staat in Europa duidelijk onder druk en dit staat in feite haaks op de initiële bedoeling: de EU werd in aanvang immers gezien als een seculier project.

Dit laatste wordt nogmaals bevestigd door een recent onderzoek van Niels Valdemar Vinding, onderzoeker bij het Centre for European Islamic Thought aan de University of Copenhagen. De Deense onderzoeker merkt op dat tussen de jaren zestig en tachtig nagenoeg iedereen in de gemeenschappen dezelfde waarden deelden en leden waren van hetzelfde geloof. Religie was op die manier volgens hem geen discussiepunt in het dagelijkse leven. Secularisatie was op dat ogenblik volgens Vinding een vanzelfsprekendheid. Nu is het volgens de wetenschapper echter veel moeilijker geworden om zich in het openbare leven te begeven zonder geconfronteerd te worden met religieuze expressies en symbolen. Vinding verwacht dat toekomstige religieuze organisaties in scholen, bedrijven en de media een grotere invloed zullen uitoefenen. Zowel private als publieke instellingen zullen zich dan ook moeten "herpositioneren" t.a.v. religies.

Ook de Nederlandse filosoof Leezenberg benadrukt dat er sprake is van een nieuwe politieke rol van de religies. Volgens professor Stouthuysen dreigt de verhouding tussen staat en levensbeschouwingen, tussen staat en religie, één van de belangrijkste politieke thema's van de volgende jaren te worden. Larry Siedentop (Keble College, Oxford, The Times) stelt het explicieter: "Europe is in the midst of an undeclared "civil war" - a struggle that has been boiling away since the 18th century. It is a "war" between religious believers and secularists".

De grondwettelijke bepalingen m.b.t. de verhouding Kerk en Staat waarnaar in België nog steeds wordt gerefereerd dateren grotendeels uit 1831. De "School van Mechelen" - een stroming rond aartsbisschop De Méan - had een niet te onderschatten invloed op het Nationaal Congres. De Napoleontische en de Hollandse periode zinderden nog na. Men herinnerde zich nog zeer goed de houding van de Bataafse republiek, het Concordaat van 1801 gesloten tussen Napoleon en Pius VII en de interventies van Willem I. Het compromis tussen katholieken en liberalen werd verankerd in de Grondwet. De afschaffing van het capaciteitskiesrecht en de voorrang van het burgerlijk op het kerkelijk huwelijk zijn de voornaamste toegevingen langs katholieke zijde.

Los van de vrijheid van eredienst, de vrijheid van de cultus, de vrijheid van onderwijs en de niet-inmenging van de Staat in kerkelijke aangelegenheden werden ook financiële afspraken gemaakt (de wedden van de bedienaars van de eredienst zouden worden gedragen door de Staat). Slechts enkelen reageerden tegen dat wat later omschreven zou worden als "l'abstention du droit public".

In een interessante bijdrage gepubliceerd in de "Publiekrechtelijke Kronieken" m.b.t. de scheiding van Kerk en Staat in een multi - levensbeschouwelijk maatschappij confronteert professor Hendrik Vuye ons

met de vraag of in onze multi – culturele, multi – levensbeschouwelijke samenleving er geen nieuwe rol weggelegd is voor de Staat als regulerend orgaan.

Vertrekkende van een historisch – juridische analyse van het artikel 21 van onze Grondwet en verder bouwende op de relevante artikels vervat in het Europees verdrag voor de rechten van de mens en de Burgerlijke en Politieke rechten, aangevuld met Arresten van Belgische Hoven en het Europese Hof voor de Rechten van de Mens concludeert hij dat de verhouding tussen religies, levensbeschouwing en Overheid een mensenrecht van de tweede generatie is geworden. Er kan niet langer sprake zijn van een “abstention du droit public”. Aan de Staat moet een actievere rol worden toebedeeld. Vrijheid van erediensdienst veronderstelt meer dan het verbod op niet – inmenging.

De arresten Kokkinakis en Refah Partisi poneerden dat het in een democratische samenleving, waar verschillende religieuze overtuigingen naast elkaar bestaan, het nodig kan zijn om de vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst te “op positieve wijze sturen” om zo de belangen van de verschillende religieuze overtuigingen met elkaar te verzoenen en wederzijds respect te bewerkstelligen. Vertaald: wanneer de vrijheid van godsdienst er toe leidt dat de vrijheid van anderen wordt beknokt, vermogen de Overheden de vrijheid van godsdienst te beknokken. De Overheden beschikken wat dit laatste betreft over een grote appreciatiemarge. Verwijzende naar de zaken “Leyla Sahin” en “Vergos” oordeelde de Grote Kamer dat « Pour délimiter l’ampleur de cette marge d’appréciation en l’espèce, la cour doit tenir compte de l’enjeu, à savoir la protection des droits et libertés d’autrui, les impératifs de l’ordre public, la nécessité de maintenir la paix civile et un véritable pluralisme religieux, indispensable pour la survie d’une société démocratique » Legitimiteit, proportionaliteit en noodzaak zijn hierbij belangrijke criteria.

De conclusie van professor Vuye is duidelijk: godsdienst zal, net als in 1830 / 1831, één van de grote uitdagingen zijn die onze democratie zal bepalen.

Het tweede deel van de twintigste eeuw is ook België meer en meer een immigratienatie geworden. Na de naoorlogse groeiperiode en de bekende akkoorden om buitenlandse werknemers naar België te laten komen, is immigratie in ons land geleidelijk geëvolueerd, via de kanalen van gezinshereniging en asiel, tegelijk met de groeiende impact van de intra-Europese mobiliteit, tot een belangrijke maatschappelijke uitdaging op velerlei vlakken.

Het multiculturele/multireligieuze karakter van onze samenleving - gevolg o.a. van de migratiestromen en het feit dat mensen ook selectief uit het “globale” aanbod van religies en levensbeschouwingen kiezen of eigen zingevingen construeren – zet, aldus politiek filosofen en moraalfilosofen, de “neutraliteit van de Staat” onder druk.

Bij vele religies is er geen scheiding tussen het religieuze systeem en het politieke systeem. Zoals Van Rooy het stelt: het zijn soms “politieke religies” die een allesomvattende greep op het maatschappelijke gebeuren hebben.

Religie versus secularisme

Relevante vraag is dus andermaal of religie politieke macht mag nastreven? Wij erkennen immers een aantal essentiële “politieke” beginselen: scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting, verdraagzaamheid en non-discriminatie.

Hoort een Staat bijvoorbeeld, zoals Paul Cliteur zich afvraagt, religies “publieke” betekenis te geven. Dit zou inderdaad een schending van de rechten van het individu en een misbruik van publieke middelen om bepaalde private opvattingen met overheidsgelden te verspreiden, geheten kunnen worden.

Jean-Michel Quillardet, Président de l’Observatoire international de la laïcité contre les dérives communautaires verwerpt de financiering van religies en levensbeschouwingen « Que l’État ou les collectivités publiques financent ou participent au financement d’un lieu de culte, c’est une prise de position idéologique, philosophique ou religieuse qui viole le principe de neutralité de l’État et des collectivités publiques».

Secularisten staan de individuele, private beleving van een zingeving, echter niet in de weg. Op te merken is trouwens dat er juridisch onoverkomelijke drempels zijn (Grondwet, Verklaring van de Rechten van de Mens, het internationaal verdrag betreffende burgerrechten en politieke rechten).

Interessant is de houding van Stouthuysen die voorstander is van wat hij substantieel secularisme heet. Dit impliceert volgens hem drie dingen: een seculiere staat, een vrije levensbeschouwelijke markt en een onderwijs dat mensen voorbereidt op levens in een levensbeschouwelijk plurale samenleving.

De neutrale staat is inderdaad een religieus neutrale staat, doch geen politiek neutrale staat. De democratische beginselen moeten niet worden aangepast aan een religie, de religie moet zich aanpassen aan de democratische staat. Om andermaal Paul Cliteur te citeren: “De scheiding van kerk en staat is niet een opstap voor de door moslims en andere gelovigen gevreesde maatschappelijke secularisatie, maar een instrument om ook voor hen - net als voor iedere andere denominatie - godsdienstvrijheid optimaal te realiseren. Juist bij een stagnerende maatschappelijke secularisatie hebben we behoefte aan een streng doorgevoerde statelijke secularisatie.

Enige alertheid is echter niet overbodig. Voor vrijdenkers, die a fortiori, niet over een “geopenbaarde waarheid” beschikken kan worden gevreesd dat zij nog meer gemarginaliseerd zullen geraken. Betoelaagd of niet. “ God houdt niet van vrijzinnigheid.” Vrijheid van meningsuiting, het recht om het oneens te zijn met anderen, het recht om van idee te veranderen, zelfkritiek, kritiek op vermeende onwrikbaar religieuze waarheden, dienen gekoesterd te worden.

Floris van den Berg stelde, in zijn onnavolgbare stijl, naar aanleiding van een vraaggesprek met “De groene Amsterdammer”, dat de nieuwe uitdaging er in zal bestaan religieuze “excessen” beheersbaar te maken, zoals we dat doen met voetbalvandalisme, belastingontduiking en ander maatschappelijk ongemak.

Alain Vannieuwenburg